

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА

УДК 82'255.4=161.2:821.112.2-21Ф.Шиллер

“ОРЛЕАНСЬКА ДІВА” ФРІДРІХА ШИЛЛЕРА В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ (до питання рецепції образу Жанни д'Арк у світовій літературі)

Оксана Кіт

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, 79000*

Досліджено українськомовні переклади романтичної трагедії Фрідріха Шиллера “Орлеанська діва”, з’ясовано причини зацікавлення твором Ф. Шиллера в Україні, розглянуто варіанти перекладів Є. Горницького, І. Стешенка та Є. Дроб’язка, проілюстровано застосування перекладацьких трансформацій при перекладі тексту трагедії, а також проаналізовано особливості відтворення змісту оригіналу та стилістичних характеристик твору.

Ключові слова: Ф. Шиллер, художній переклад, оригінал, зміст, стилістичні особливості.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття один за одним починають з’являтися українськомовні переклади творів європейських письменників, в яких фігурує образ Жанни д’Арк. На долю романтичної трагедії Фрідріха Шиллера таких інтерпретацій припало три – це, зокрема, переклади авторства Євгена Горницького [варіант його перекладу романтичної трагедії вперше з’явився на сторінках журналу “Зоря” за 1888 рік, а далі вийшов окремим виданням], Івана Стешенка [1906] та Євгена Дроб’язка [1939].

Усі три переклади цього твору Фрідріха Шиллера безперечно варті уваги, оскільки гармонійно поєднують у собі основні критерії художніх перекладів, а саме: *вірність* (артистизм, художність, мистецька якість) і *точність* (збереження обсягу, форми, змісту), співвідношення *контексту автора* (дані дійсності) і *контексту перекладача* (дані літературного походження), а також *адекватно передають реалії* Шиллерового твору, максимально наближаючи читача до оригіналу.

Основна мета статті полягає у дослідженні українськомовних перекладів “Орлеанської діви” Фрідріха Шиллера у варіантах Є. Горницького, І. Стешенка та Є. Дроб’язка, аналізі особливостей відтворення змісту оригіналу, а також відтворення стилістичних характеристик тексту романтичної трагедії.

Художній переклад як посередник між літературами займає особливе місце у літературному процесі, він, як знаємо, не є точним відтворенням змісту, а, як зазначає у своєму дослідженні «Першотвір і переклад» В. Коптілов, стає *“відображенням думок і почуттів автора прозового або поетичного першотвору за допомогою іншої мови, перевтіленням його образів у матеріал іншої мови”* [2, с. 3]. Видатний німецький просвітник Й.-В. Гете досить слушно окреслив процес перекладання, як неможливий, але необхідний і при цьому дуже важливий процес. Називаючи перекладання *“неможливим”*, Гете, очевидно, хотів наголосити на тому, що жоден переклад не може точно відповідати оригіналові. Але, оскільки основним критерієм мистецького, тобто художнього, перекладу є перекладання не власне тексту, а відтворення культурно-історичного контексту, то важливим у процесі перекладу, за словами літературознавця-компаративіста Д. Дюришина, є також вибір твору, що найчастіше зумовлене внутрішніми потребами літератури-реципієнта, її здатністю певним чином засвоїти інонаціональне літературне явище, зреагувати (інтеграційно чи диференційно) на його художні особливості [1, с. 129].

Художній переклад має справу не з комунікативною, а з естетичною функцією мови, а отже він передбачає досконале знання перекладачем мови оригіналу, що дає змогу точно передати зміст та відтворити відтінки стилю першотвору. Вже згадуваний нами В. Коптілов зауважує, що *“у художньому творі відображаються не лише певні події, а й естетичні, філософські погляди його автора, які або становлять струнку систему, або – суміш уламків різних теорій”* [2, с. 7]. Саме тому перекладач повинен мати якщо не ґрунтовні, то принаймні достатні для перекладу знання з філософії, естетики, етнології (оскільки в деяких творах відображаються деталі побуту героїв), географії та ін.: *“Ідейно-образна структура оригіналу може стати в перекладі мертвою схемою, якщо перекладач не уявляє собі того суспільного середовища, в якому виник твір, тих причин, які покликали його до життя, і тих обставин, завдяки яким він продовжує жити в інших середовищах і в інші часи”* [2, с. 198].

Українська література витворила свою багату традицію перекладу, а перекладацькі здобутки українськомовних інтерпретаторів дають вагомі підстави говорити про можливість творчого самовираження перекладача і, безперечно, про збереження самотності першотвору, оскільки у вдалому перекладі інтерпретатор повинен репрезентувати читачеві не себе, а автора першотвору.

Вагомий внесок в українськомовний переклад зробили свого часу такі видатні діячі, як Пантелеймон Куліш, Іван Франко, Володимир Самійленко, Василь Щурат, Микола Зеров, Агатангел Кримський, Максим Рильський, Борис Тен. Згодом українську культуру збагатили перекладацькі шедеври Миколи Бажана, Євгена Дроб'язка, Григорія Кочура, Миколи Лукаша. Активний розвиток україномовного перекладу призвів, відповідно, і до розвитку науки про переклад. Відомі перекладознавчі студії Д. Дюришина, Р. Зорівчак, Л. Коломієць, В. Коптілова, М. Лановик, М. Москаленка, М. Стріхи та ін. підтверджують актуальність дослідження перекладного слова. Однак серед розмаїття теоретичних праць стосовно художніх перекладів класичної літератури українською мовою, окремого дослідження українськомовних перекладів романтичної трагедії Фрідріха Шиллера “Орлеанська діва” у вітчизняному літературознавстві ще не було.

Першим, хто спробував свій перекладацький хист на цій романтичній трагедії, був

український письменник, автор оповідань, статей та перекладач Євгеній Горницький. Його переклад “Орлеанської діви”, як уже зазначалося, уперше з’явився на сторінках літературно-наукового журналу “Зоря” за 1888 рік. Того ж року він зробив переклад повісті Ж.-А. Б. де Сен-П’єра “Павло і Віргінія. Картина природи” і зник з літературних обріїв, очевидно повністю віддавшись виконанню священничих обов’язків. Наступним був переклад Івана Стешенка, українського громадського і політичного діяча, педагога, літературознавця і письменника, перекладача, майбутнього генерального секретаря освіти УНР, – окреме видання його перекладу Шиллерового твору побачило світ 1906 року. Завершує цю групу перекладачів “Орлеанської діви” Ф. Шиллера відомий український перекладач з багатьох мов, зокрема французької, німецької, іспанської, італійської, Євген Дроб’язко, чий переклад романтичної трагедії з’явився 1939 року.

Кожен із цих перекладів є, звісно, окремим мистецьким твором, але усі три інтерпретації досить чітко передають творчий задум Ф. Шиллера, використовуючи той самий, що і в оригіналі, білий вірш, такий самий піднесений патетичний стиль. Однак, у цих текстах все ж простежується певна тенденція від перекладу вільнішого до більш точного. Особливо це помітно при перекладі визначальних моментів трагедії.

Судячи зі слів самого Ф. Шиллера, “Орлеанська дівка” – це монодрама, тобто всі дійові особи, так само як і масові сцени, витримані в блідих, приглушених тонах, таким чином яскравіше і рельєфніше виділяється образ головної героїні, контури якого вже чітко вимальовуються на початку п’єси, коли наречений Йоганни, вражений величчю дівчини, визначає її особливість і небесне покликання здійснити ратний подвиг: “*Laßt gut sein, Vater Arc! Laßt sie gewähren! / Die Liebe meiner trefflichen Johanna / Ist eine edle zarte Himmelsfrucht, / Und still allmählich reift das Köstliche! (...) Da scheint sie mir was Höhres zu bedeuten, / Und dünkt mirs oft, sie stamm aus andren Zeiten*” [6, с. 364–365]. Саме цей один із ключових моментів трагедії усі троє перекладачів передали по-своєму: “*Пождіть но, батьку! Бо любов Іоанни / То благородний, ніжний овоч неба, / Котрий поволі, тихо дозріває (...)* Здаєсь она тогді чимсь вищим / Немов єї не сі віки зродили” [5, с. 7]; “*Залиште се, так краще буде, батьку! / Бо дороге Йоганни почуття / Є вищий дар – небесна, чиста овоч, / Яка зросте поволі в щось святе! (...)* Вона тоді здається вищим чимсь, / Немов віків пролинувших творіння!” [4, с. 7]; “*Облиште, батьку Арк! Не поспішайте! / Любов моєї милої Йоганни – / Це благородний, ніжний плід небес, / А дороге помалу дозріває (...)* Тоді вона здається чимось вищим, / Породженням не нашою добою” [3, с. 639]. Варто відразу ж зауважити, що в жодному із перекладів оригінал не втрачає повноти образу, створеного Ф. Шиллером.

Довершеними видаються перекладені колоритні рядки з прощального монологу Йоганни в кінці прологу, коли вона, покидаючи рідні її серцю місця, пояснює свою місію: “*Zerstreuet euch, ihr Lämmer auf der Heiden, / Ihr seid jetzt eine hirtenlose Schar, / Denn eine andre Herde muß ich weiden, / Dort auf dem blutgen Felde der Gefahr*” [6, с. 373]; “*Ідіть ягнята до бору пустого, / Ви днесь без пастиря ся лишите, / Бо інше стадо на мене небогу / В опасном полі і кровавом жеде*” [5, с. 17]; “*І вас, моїх ягняток кучерявих, / Без вівчаря в лихий я кину час... / Не тих овець, других, в ланах кривавих, / Зове мене пасти небесний глас*” [4, с. 16-17]; “*Скрізь розбігайтесь, вівці, без завади! / Загубите без пастуха ви шлях, / Бо мушу я водити інше стадо, / Вже на війни скривавлених полях*” [3, с. 649]. З упевненістю можна стверджувати, що

усім трьом перекладачам, у властивій кожному із них манері, вдалося передати всю хвилюючу повноту цього моменту.

Ще один досить цікавий момент у трагедії, коли Агнеса Сорель у розмові з королем Карлом говорить про народ “*Verblindet ist das Volk, ein Wahn betäubt es*” [6, с. 384] (досл. “*Народ сліпий, ілюзія оглушує його*”), підкреслюючи тим самим, що обдурений народ сліпо вірить ілюзіям. У різних варіантах перекладу бачимо цікаві формулювання: у Є. Горницького – “*Осліп народ, вишломлений маною*” [5, с. 30]; у І. Стешенка – “*Народ сліпий: його мара тлудить*” [4, с. 29]; у Є. Дроб’язка – “*Народ засліплений, поштий в дурні*” [3, с. 664], що свідчать про особливий підхід кожного інтерпретатора до передачі змісту, що його вклав у це речення Ф. Шиллер. Кожен перекладач знайшов колоритне і барвисте його прочитання.

Оскільки образів Йоганни у трагедії приділена найбільша увага, вартісними видаються характеристики її образу вустами інших персонажів трагедії. Значний інтерес викликає опис Йоганни з уст французького воїна Рауля в мить, коли вона уперше з’являється на полі битви: “*Denn aus der Tiefe des Gehölzes plötzlich / Trat eine Jungfrau, mit behelmtem Haupt / Wie eine Kriegesgöttin, schön zugleich / Und schrecklich anzusehn...*” [6, с. 389]. В українськомовних перекладах автори передають ці рядки максимально наближено до оригіналу: Є. Горницький – “*Негаймо з глибини ліску виходить / На голові шоломом вкрита – діва, / Мов та воїни богиня, красна видом / І страшна враз...*” [5, с. 37]; І. Стешенко – “*Із глибини діброви, наче тінь, / В шоломі нам предстала світла діва, / Немов війни богиня й разом / Була страшна й прекрасна...*” [4, с. 35]; Є. Дроб’язко – “*Із глибини гайка цілком неждано / До нас прибігла дівчина в шоломі, / Мов та війни богиня, і прекрасна, / І в той же час страшна...*” [3, с. 670–671].

Викликають зацікавлення і переклади тих сцен, де про Йоганну говорять вороги – англійський полководець Тальбот і валлієць Монтгомері. У Тальбота – це образ, який виникає в його уяві, оскільки він ще не бачив Йоганни: “*Wer ist sie denn, die Unbezwingliche, / Die Schreckensgöttin, die der Schlachten Glück / Auf einmal wendet, und ein schüchtern Heer / Von feigen Rehn in Löwen umgewandelt?*” [6, с. 405]; “*Хто ж єсть она, непобідима тая, / Страшна богиня, що назад вертає / Воєнне щастя і покорне войско / Трусливих серн на львов переминає?*” [5, с. 55]; “*І що се є за діва необорна, / Сей бог страхів, що долю воювань / Керує тут і що війська ворожі / З слабих зайців на левів оберта?*” [4, с. 53]; “*Та хто ж вона, оця неподоланна, / Богиня жаху, що воєнне щастя / Перевертає враз і в лавах боязких / З тремтячих ланей робить смілих левів?*” [3, с. 693]. Ще жакливішу і похмурішу картину описує Монтгомері, побачивши Йоганну на фоні охопленого полум’ям табору англійців: “*Weh mir! Was seh ich! Dort erscheint die Schreckliche! Aus brandes Flammen, düster leuchtend, hebt sie sich, / Wie aus der Hölle Rachen ein Gespenst der Nacht / Hervor*” [6, с. 406]; “*О горе! Що я виджу! Там она! / Із нутра сумоглядної пожогои / Як з адських челюстій опир, / Подноситься она...*” [5, с. 57]; “*Ой, лелечко! Страшна з’явилась діва! / Із полум’я в сіянні підвелась, / Немов мара жахливая, пекельна!*” [4, с. 54]; “*Ой лихо! Що це? От, сюди жахлива йде! / У полум’ї пожеж, похмуро осяйна, / Ступає мов у помсті пекла та мара / Вночі...*” [3, с. 694]. І хоча кожен перекладач по-своєму інтерпретує і передає ці рядки, втілена автором цілісність образу все ж зберігається, цей образ викликає відповідне враження у читача, незважаючи на помітні відмінності в перекладі.

Як відомо, у трагедії Ф. Шиллера прослідковуються риси романтизму, це зокрема поява привида Чорного лицаря і монолог Вугляра на початку V дії про негоду, як своєрідна проєкція на душевний стан Йоганни, яка якраз у той момент вагається між почуттям та обов'язком. Особливо емоційною є сцена з Чорним лицарем, якого Йоганна називає породженням пекла, та ж емоційна напруженість німецького оригіналу передана і в українських перекладах: *“Es war nichts Lebendes. – Ein trüglich Bild / Der Hölle wars, ein widerspenstger Geist, / Heraufgestiegen aus dem Feuerpfuhl, / Mein edles Herz im Busen zu erschüttern”* [6, с. 431]; *“То не живий... То було привидіє / Ворожий дух якийсь, що з ада вийшов, / Щоб прошибнути в мене ніжне серце”* [5, с. 85]; *“Се не живий! Се видище брехливе, / Се дух мари, пекельної мари, – / Що вилинув із огнища страшного, / Щоб серденько у персах стурбувать!”* [4, с. 82]; *“Це не було живе створіння. Був це / Пекельний образ, сперечливий дух, / Що видерся з вогненної безодні / Мені збентежить благородне серце”* [3, с. 727]. Таким же насиченим і колоритним у стилістичному плані є й опис негоди: *“Das ist ein grausam, mörderisch Ungewitter, / Der Himmel droht in Feuerbächen sich / Herabzugießen, und am hellen Tag / Ists Nacht, daß man die Sterne könnte sehn. / Wie eine losgelaßne Hölle tobt / Der Sturm...”* [6, с. 451–452]; *“Яка страшна се буря! Небо всьо / В огню; ноч в білий день, що й звізди вздриш. / Немов би ад розсипався цілий, / Лютить ся буря...”* [5, с. 108]; *“Як страшно тут злий борвій завива!.. / Все небо мов бажа на землю впасти / У племіні. День світлий вкрила тьма, – / Побачити і зорі навіть можна! / Мов пекло те, що вирвалось із прірв, / Так буря гра...”* [4, с. 105]; *“Яка страшенно вбивча непогода! / Гуркоче небо, в вогняних струмках / Спадає вниз, і серед дня настала / Така птьма, що зорі можна бачить. / Мов пекло з цепу спущене, бурує / Скрізь ураган...”* [3, с. 754].

Не можна оминати і останню сцену трагедії – мить просвітлення і смерті Йоганни, яку усім трьом перекладачам, без сумніву, вдалося передати у всій її величі: *“Leichte Wolken heben mich – / Der schwere Panzer wird zum Flügelkleide. / Hinauf – hinauf – Die Erde flieht zurück – / Kurz ist der Schmerz und ewig ist die Freude!”* [6, с. 467]; *“Несуть мя облаки, / Тяжкий мой панцир став легеньким крилом. / Горі, горі, – земля з очей зникає – / Короткий боль, а вічна там щастливість!”* [5, с. 142]; *“Мене здіймають хмари; / Мій панцир став легесенький, як пух... / Лечу в блакить... земля з-під ніг тікає... / За мить страждань, – там щастя жде безкрає!”* [4, с. 122]; *“Крила ангелів ясных! / Легка, мов дим, стає броня важенна... / Угору! Вгору! Прах землі вже зник... / Журба – минуца, радість – нескінченна!”* [3, с. 776].

При українському прочитанні цієї трагедії Ф. Шиллера маємо досить цікаву ситуацію, пов'язану з іменем королеви Ізабелли Баварської. У переліку дійових осіб і безпосередньо у тексті німецького оригіналу та в перекладах Є. Горницького і Є. Дроб'язка вона називається королева Ізабо, а в перекладі І. Стешенка – королева Ізабелла. У яві III прологу Тібо порівнює її з біблійною Єзавелою (в німецькому оригіналі маємо Jesabel, в українських перекладах – Єзавель), що, безперечно, вказує на задум Ф. Шиллера показати схожість цих двох осіб. Лише у перекладі Є. Дроб'язка знаходимо коментар, в якому пояснюється, що Єзавель – дружина ізраїльського царя, яка заплямувала себе багатьма злочинами і, викинута з вікна свого палацу, розбилася на смерть. У такому випадку відразу стає зрозумілим, що Ф. Шиллер засуджує королеву на страшну розправу за її злодіяння, заподіяні синові та державі. Вже на початку трагедії Ф. Шиллер вустами

Тібо називає королеву Ізабеллу “*Rabenmutter*” (досл. “мати-ворона”), говорячи “*Ja seine Rabenmutter führt es ein*” [6, с. 363], тобто, що мати очолює боротьбу проти власного сина. У всіх трьох перекладах бачимо оригінальну за задумом інтерпретацію цієї фрази: у Є. Горницького – “*То все веде на нього вража мати*” [5, с. 5]; у І. Стешенка – “*Смерть синові – готує рідна няня*” [4, с. 5]; у Є. Дроб’язка – “*З ним ворогує й мати лиходійка*” [3, с. 637], що підкреслює авторську індивідуальність кожного з перекладачів.

Окрім того, знаходимо у тексті Ф. Шиллера французьку реалію часів Жанни д’Арк “*die Oriflamme*” (з франц. “*flamme d’or*”), яка означає золоте знамено. У перекладі І. Стешенка ця реалія передана методом транслітерації (“*оріфлама*”) без жодних коментувань перекладача. Натомість у перекладі Є. Дроб’язка, який використав той же спосіб транслітерації, все ж знаходимо пояснення, що це давньофранцузький королівський прапор. Цікаво вирішує питання перекладу цієї реалії Є. Горницький, який передає це як “*орянський пламень*”, але відразу ж дає досить розгорнений коментар, у якому зазначає, що “*орянський пламень*” – це церковна хоругва у Сен-Дені, а пізніше з часів Філіпа I – державний прапор аж до часів Карла VII.

Таким чином, можна переконливо ствердити, що у згаданих в цьому дослідженні українськомовних перекладах “Орлеанської діви” Ф. Шиллера, її інтерпретатори (Є. Горницький, І. Стешенко та Є. Дроб’язко) зуміли адекватно відтворити зміст трагедії, форму та стилістичні особливості твору, максимально наблизившись до німецького тексту. Наукова проблема, пов’язана з українським прочитанням літературних творів про Жанну д’Арк, дуже перспективна і вартує повнішого окремого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Дюришин Д.* Теория сравнительного изучения литературы / Д. Дюришин. – М. : Прогресс, 1979. – 320 с.
2. *Коптілов В.* Першотвір і переклад [Роздуми і спостереження] / В. Коптілов. – К. : Дніпро, 1972. – 214 с.
3. *Шіллер Ф.* Орлеанська діва ; пер. на укр. Є. Дроб’язка / Ф. Шіллер // Вибрані драматичні твори. – К. : Мистецтво, 1955. – С. 633-776.
4. *Шіллер Ф.* Орлеанська діва. Романтична трагедія ; пер. на укр. І. Стешенка / Ф. Шіллер. – К. : Друк И. И. Чоколова, 1906. – 122 с.
5. *Шіллер Ф.* Орлеанська діва. Романтична трагедія ; пер. на малорус. яз. Е. Горницький / Ф. Шіллер. – Львів : Накл. Т-ва ім. Шевченка, 1889. – 133 с.
6. *Schiller Friedrich.* Die Jungfrau von Orleans / Friedrich Schiller // Werke in drei Bänden. – München : Carl Hanser Verlag, 1966. – Band III. – S. 361-467.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2014
Прийнята до друку 21.02.2014

**FRIEDRICH SCHILLER'S *THE MAID OF ORLEANS*
IN UKRAINIAN TRANSLATIONS
(Joan of Arc Image Reception in the World Literature)**

Oksana Kit

*The Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000*

The article is dedicated to the research of Friedrich Schiller's romantic tragedy *The Maid of Orleans* translations into Ukrainian, of explicating interest towards Schiller's play in Ukraine motifs. The translation variations made by Yevhen Hornytskyi, Ivan Steshenko and Yevhen Drobiazko are examined, together with the analysis of original content reproduction peculiarities, as well as translation transformations, which were made in the process of the tragedy text translation, are illustrated in the article.

Keywords: Friedrich Schiller, artistic translation, original, content, stylistic peculiarities.

**“ОРЛЕАНСКАЯ ДЕВА” ФРИДРИХА ШИЛЛЕРА
В УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДАХ
(к вопросу о рецепции образа Жанны д'Арк в мировой литературе)**

Оксана Кит

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000*

Исследованы украинские переводы романтической трагедии Фридриха Шиллера “Орлеанская дева”, указываются причины интереса к произведению Ф. Шиллера в Украине, рассмотрено варианты переводов Е. Горницкого, И. Стешенко и Е. Дробязко, показано применение переводческих трансформаций при переводе текста трагедии, а также проанализировано особенности прочтения в украинском переводе трагедии Ф. Шиллера, ее стилистических характеристик.

Ключевые слова: Ф. Шиллер, художественный перевод, оригинал, содержание, стилистические особенности.